

УДК 343.98

Р. К. Антонов, кандидат юридичних наук,
начальник сектора Державної служби боротьби
з економічною злочинністю Красногвардійського
РВ ДМУ УМВС України в Дніпропетровській області

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Розглянуто зміст і окремі проблеми визначення оперативно-розшукової характеристики окремих кримінальних правопорушень, проаналізовано стан наукових досліджень з цієї проблеми, показано відмінність оперативно-розшукової характеристики від оперативно-тактичної характеристики і залежність ефективної діяльності оперативних підрозділів від ступеня вивченості оперативно-розшукової характеристики економічних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *оперативно-розшукова характеристика; оперативно-тактична характеристика; оперативно-економічна характеристика; виявлення; запобігання; розкриття кримінальних правопорушень.*

The article studies contents and problems of defining operation and inquiry characteristics of indicated crimes. The article analyses the state of scientific researches as for this problem. The difference between operation and tactical characteristics and described. The author shows how effective activity of executive departments can depend the upon level of studying operation and inquiry characteristics of economic crimes.

Key words: *operation and inquiry characteristics; operation and tactical characteristics; operation and economic characteristics; exposure; warning; solutions of crimes.*

Постановка проблеми. Останнім часом бюджетна сфера України все більше привертає до себе увагу різних кримінальних угруповань як сфера можливого швидкого, а, найчастіше, безкарного злочинного збагачення. У результаті криміналізації економіки почали виявлятися стійкі тенденції підпорядкування економічної, а в перспективі й усієї політики держави специфічним економічним інтересам кримінальних структур, що не може негативно не відобразитися на стабільності бюджетної сфери.

Не випадково, що у Законі України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. (з подальшими змінами) одним із основних напрямів державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері є забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери. Тому виявлення і припинення діяльності злочинних груп, учасники яких займаються викраденням державного й комунального майна, бюджетних коштів, у тому числі незаконним відшкодуванням податку на додану вартість, а також виявлення фактів неправомірної вигоди та кримінальної корупції у сфері державних закупівель, у першу чергу, з боку розпорядників державних коштів під час проведення процедур закупівлі товарів, робіт і послуг є пріоритетними напрямками оперативно-службової діяльності оперативних підрозділів.

Однак результати аналізу свідчать, що сучасна система контролю проходження й витрати бюджетних коштів недостатньо відпрацьована. Відсутність ефективної системи

© Р. К. Антонов, 2014

запобіжного спільного контролю фінансових і правоохоронних органів за значними коштами, що виділяються з державного бюджету на реалізацію державних цільових програм органам державної та виконавчої влади, окремим підприємствам різних форм власності створює передумови для зростання кримінальних правопорушень (КП), що посягають на цільові бюджетні кошти.

Ураховуючи, що зазначені КП мають високий ступінь латентності, у даній ситуації все більшого значення набуває забезпечення протидії оперативними підрозділами цим правопорушенням, спрямованої на їх виявлення, запобігання й розкриття із застосуванням усього комплексу заходів оперативно-розшукового характеру, що надаються законодавством. Усвідомлюючи необхідність забезпечення бюджетної політики, що є основою економічної безпеки держави, владні структури мають визначити формування законодавства, яке регламентує бюджетну відповідальність і визначення підстав застосування кримінальної відповідальності за посягання на бюджетні кошти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми діяльності оперативних підрозділів з протидії КП у зазначеній сфері висвітлювалися у наукових працях українських та зарубіжних учених, таких як К. В. Антонов, О. М. Бандурко, І. І. Басецький, Д. В. Гребельський, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженкова, О. Ю. Заблоцька, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєва, Д. Й. Никифорчук, А. О. Шелехова та ін. Однак нинішнього часу дана проблема ще не зовсім розв'язана. Ще немає підстав стверджувати про всебічне й повне дослідження проблемних питань в організаційно-тактичному забезпеченні протидії оперативними підрозділами зазначених КП. Також досить недавня криміналізація протиправних діянь, пов'язаних з протиправним використанням бюджетних коштів, не дозволила правоохоронним органам виробити достатній та ефективний арсенал засобів і методів виявлення, запобігання й розкриття цих КП.

Мета статті – розкрити окремі проблеми визначення оперативно-розшукової характеристики КП, що вчиняються у бюджетній сфері.

Виклад основного матеріалу. Ефективність діяльності оперативних підрозділів з виявлення, запобігання й розкриття КП економічної спрямованості багато в чому обумовлюється ступенем вивченості співробітниками зазначених підрозділів характеристики економічних КП, яким вони покликані протидіяти. Це має особливе значення у зв'язку з появою останнім часом нових витончених багатогодових схем розкрадання бюджетних коштів. Кримінальний перерозподіл бюджетних коштів викликає також занепокоєння Уряду України. Злочинність як складне соціальне явище досліджується багатьма соціально-правовими науками, які, з огляду на характер загального об'єкта пізнання як свого безпосереднього предмета, визначають відповідну сферу об'єктивної дійсності.

Так, кримінально-правова теорія поряд з іншими інститутами розглядає суспільну небезпеку КП, їхню протиправність і караність. Кримінально-процесуальна наука у своїй основі вивчає КП як предмет досудового розслідування. Криміналістика головним чином досліджує КП щодо способів (механізму) їх учинення й маскування, використання з метою досудового розслідування відповідних методів і прийомів. Кримінологія вивчає причини злочинності як соціального явища, її структуру, основні тенденції розвитку, особистість злочинців, шляхи й засоби запобігання КП. Судова (юридична) психологія розглядає психічні механізми поведінки правопорушника. Теорія оперативно-розшукової діяльності (ОРД) вивчає ті аспекти злочинності, інформація про які необхідна для науково обґрунтованих і ефективних заходів організації й тактики застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів у боротьбі зі злочинністю [1, 13].

ОРД як наука, розглядаючи аспекти змісту, структури, певною мірою характеристику КП, залишає їх предметом гострих дискусій, що, на наш погляд, негативно відобража-

ється на розробці пропозицій і рекомендацій з удосконалювання організації та методики виявлення й розкриття конкретних категорій КП. Це викликає необхідність створення гармонічної, структурно врівноваженої моделі характеристики КП з позицій теорії ОРД.

Щодо визначення найменування характеристики КП з позиції науки ОРД думки вчених розходяться у двох напрямках. Одні автори пропонують іменувати таку характеристику “оперативно-тактичною” [2, 13], інші – “оперативно-розшуковою” [3, 54–63]. Існує також погляд про виділення такого різновиду комплексної характеристики сфери господарської діяльності, як “оперативно-економічна характеристика”¹.

Поняття “оперативно-розшукової характеристики” (ОРХ) привнесено в теорію й практику ОРД наприкінці 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. Так, Д. В. Гребельський, що вперше запропонував цей термін, розуміє під ОРХ “сукупність ряду інформаційних ознак, упорядкованих і взаємозалежних між собою, почерпнутих із різних інформаційних джерел (що входять насамперед у криміналістичну, кримінологічну, психологічну, соціологічну, економічну та іншу характеристики злочину)” [5, 72–73]. На ранній стадії розвитку цього терміна він існував поряд з терміном “оперативно-тактична характеристика”, що має з ним багато спільних змістовних властивостей. Аналізу цих понять надалі присвячено ряд досліджень [6, 54–63], але, як зазначалося, чіткого, однакового розмежування й визначення даних термінів немає й досі.

Під оперативно-тактичною характеристикою (ОТХ) злочинів багато авторів розуміють сукупність різних аспектів кримінально-правової, криміналістичної, кримінологічної, психологічної, віктимологічної характеристик, урахування яких в ОРД забезпечує найефективніше планування й здійснення оперативних та інших заходів (організаційних і тактичних) із запобігання злочинам і їх розкриття [7, 14].

Аналізуючи наявні погляди щодо найменування й змісту характеристики КП з погляду теорії ОРД, вважаємо найдоцільнішим використання терміна “оперативно-розшукова характеристика”. Для обґрунтування цього можна навести деякі аргументи:

– по-перше, вважаємо, що термін “розшукова” набагато яскравіше відображає не процесуальні, негласні властивості цієї характеристики та її належність тільки до специфічної галузі знання – теорії ОРД;

– по-друге, слово “розшук” більш ємне за своїм змістом. Так, можна говорити “тактика розшуку”, маючи на увазі, що розшуку властиві поряд з тактикою й інші властивості, у першу чергу, – його організація;

– по-третє, викликає сумнів і сама назва “оперативно-тактична характеристика”. Слово “тактика”, запозичено з військових наук, визначає “складову частину військового мистецтва – теорію й практику ведення бою, бойових операцій” [8]. Інше значення цього слова: “сукупність засобів і прийомів для досягнення наміченої мети” [9], тобто слово “тактика” має характеризувати суб’єктів певних дій, але не явищ. Крім того, дане слово у словосполученні “оперативно-тактична” характеризує “сукупність засобів і прийомів для досягнення

¹ Так, В. Д. Ларичев, Є. В. Мілякіна та інші виділяють такі елементи оперативно-економічної характеристики сфери господарської діяльності: 1) організаційно-правова характеристика сфери (галузі) господарської діяльності; 2) економіко-правова і/чи економіко-технологічна характеристика сфери (галузі) господарської діяльності; 3) види злочинів, що вчиняються на об’єкті, у сфері (галузі) господарської діяльності; 4) обставини, що сприяють учиненню злочинів у сфері господарської діяльності; 5) характеристика осіб, що вчинили злочини у сфері господарської діяльності. Див.: Ларичев В. Д., Мілякіна Е. В., Орлова Е. А. и др. Преступления в сфере внешнеэкономической деятельности. – М., 2002 [4, 16–24].

наміченої мети, тому це можна тлумачити подвійно. З одного боку, це сукупність засобів і прийомів для досягнення наміченої мети оперативними співробітниками (виявлення, запобігання й розкриття КП), як воно в більшості випадків і розуміється. З іншого боку, під цим можна розуміти також сукупність засобів і прийомів досягнення наміченої мети злочинцями (вчинення КП), знаючи яку оперативні працівники будують методику й тактику їх виявлення, запобігання й розкриття. У цьому випадку слід говорити не про оперативно-тактичну характеристику КП, а про оперативно-тактичну характеристику злочинної діяльності, що призвела до досягнення мети – вчинення КП.

Стосовно змісту ОРХ явно простежується диференціація різними дослідниками структури ОРХ залежно від різновиду розглянутого злочинного діяння. Під час розгляду кожного виду (групи) КП структура ОРХ ніби визначається заново, не підкоряючись типовій структурі. Вважаємо, що такий підхід не завжди коректний. Перелік елементів змісту ОРХ КП має бути незмінним і підпорядковуватися чіткій закономірності. Структура ОРХ видів (груп) КП має бути максимально функціональна, наближена до потреб правоохоронних органів у виконанні завдань протидії злочинності, оскільки будь-яке наукове знання (особливо – у теорії ОРД) не є самоціллю, а повинно мати практичне застосування.

Одне з головних завдань оперативно-розшукової теорії полягає у виявленні науковими методами стійких і повторюваних зв'язків, явищ та процесів різноманітної оперативно-розшукової практики й розробки на даній основі основних принципів, понять, категорій для цієї специфічної галузі знань.

Таким чином, необхідний розумний баланс у структуруванні ОРХ видів (груп) злочинних діянь з урахуванням необхідності чіткої й повної характеристики злочинних діянь з позицій ОРД у взаємозв'язку з можливістю використання отриманого наукового знання безпосередньо в діяльності з виявлення, запобігання й розкриття КП.

Не викликає сумніву той факт, що під час характеристики різних видів (груп) КП опис тих або інших типових елементів структури ОРХ матиме різне значення. У зв'язку з цим, на наш погляд, слід говорити про “динамічний характер” ОРХ КП, які виділяються теоретиками ОРД [4, 73], що полягатиме у відмові від розгляду деяких ознак типової структури ОРХ залежно від характеру досліджуваної категорії КП, цілей дослідження тощо. Тобто під час розгляду деяких груп КП окремі ознаки можуть бути очевидні, а їх ретельна характеристика виявиться недоцільною (наприклад, у характеристиці вчинення викрадань мотив найчастіше корисливий), в інших же – навпаки, вона необхідна (наприклад, у КП проти особистості мотиви вчинення КП нерідко різні й потребують спеціального розгляду).

Визначаючи типову структуру характеристики видів (груп) злочинних діянь із позицій ОРД, найбільш доцільно, на наш погляд, використання такої структури ОРХ, яка, визначаючи відмітні риси та якісні параметри КП у сфері економічної діяльності з позицій ОРХ, указує на необхідність з'ясування:

- об'єкта й предмета злочинного зазіхання;
- характеристики особистості злочинця;
- просторових і тимчасових параметрів учинення КП;
- способів, засобів, що використовуються злочинцем, і прийомів маскуванню;
- слідів, що виникають під час учинення КП у матеріальній та інтелектуальній сферах;
- розміру заподіяного КП матеріального збитку та інших даних, що мають значення для його виявлення, запобігання й розкриття.

З'ясування механізму вчинення конкретного КП, у свою чергу, дозволяє:

- визначити пошукові ознаки злочинного діяння;
- висунути й обґрунтувати оперативно-розшукові версії;

– спрогнозувати можливі дії злочинців і змодельовати ситуації, що виникають після втручання оперативного працівника;

– визначити й здійснити комплекс заходів із запобігання або розкриття КП.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Стосовно означеної проблематики під оперативно-розшуковою характеристикою КП у бюджетній сфері ми розуміємо систему впорядкованих і взаємозалежних ознак кримінально-правового, кримінологічного, криміналістичного й іншого параметрів, які акумулюють у собі загальні пошукові ознаки даного виду (групи) КП і є основою для розробки типових рекомендацій з оперативно-розшукового забезпечення їх виявлення, запобігання й розкриття у бюджетній сфері.

Нами пропонується така структура ОРХ КП у бюджетній сфері, що має містити характеристику:

– об'єкта й предмета злочинного зазіхання у сфері бюджетних відносин;

– особистості злочинця;

– способів і засобів, використовуваних злочинцем;

– слідів у матеріальній та інтелектуальній сферах, що виникають під час учинення КП;

– розміру заподіяного КП матеріального збитку й інших даних, що мають значення для їх виявлення, запобігання й розкриття.

Список використаних джерел:

1. Методологические проблемы теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / А. Г. Лекарь, А. Ф. Волынский, Д. В. Гребельский, В. Г. Самойлов // Труды Киевской высшей школы МВД СССР. – 1976. – № 8. – С. 35–49.

2. Алескеров В. И. Предупреждение и раскрытие хищений в системе овцеводческих хозяйств : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / В. И. Алескеров. – М. : НИИ МВД РФ, 1992.

3. Тарсуков К. М. Анализ теоретического подхода к выработке понятия “оперативно-розыскная характеристика” в теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел / К. М. Тарсуков, В. П. Шиенок // Межвузовский сборник научных трудов. – К., 1986.

4. Преступления в сфере внешнеэкономической деятельности / Ларичев В. Д., Милякина Е. В., Орлова Е. А. и др. – М., 2002.

5. Гребельский Д. В. О соотношении криминалистических и оперативно-розыскных характеристик преступлений / Д. В. Гребельский // Криминалистическая характеристика преступлений : сборник научных трудов. – М., 1984.

6. Степанов О. П. Совершенствование оперативно-розыскных мероприятий раскрытия имущественных преступлений, совершенных группой несовершеннолетних : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / О. П. Степанов. – М., 1991.

7. Советская военная энциклопедия : [в 8 т.] / пред. гл. ред. комиссии Н. В. Огаркова. – М., 1979. – Т. 7. – С. 628.

8. Ожегов С. И. Словарь русского языка: около 57 000 слов / Ожегов С. И. ; под ред. проф. Л. И. Скворцова. – 24-е изд., исправл. – М., 2003. – С. 773.

9. Лукашов В. А. Введение в курс “Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел” / Лукашов В. А. – К., 1976.